

ROSYJSKI REALIZM PRAWNY

Julia Stanek

ROSYJSKI REALIZM PRAWNY

PSYCHOLOGICZNO-SOCJOLOGICZNA
SZKOŁA PRAWA

Julia Stanek

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/04/A/HS5/00655

Recenzent

Prof. dr hab. Jerzy Stelmach

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Joanna Tchorek

Opracowanie redakcyjne

Katarzyna Rybczyńska

Łamanie

Andrzej Gudowski

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska SA, 2017

ISBN: 978-83-8124-040-6

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wstęp	9
Wprowadzenie.....	11
Rozdział I	
Geneza rosyjskiego realizmu prawnego	29
1. Nowe płaszczyzny badań.....	29
2. Perspektywa psychologiczna.....	32
3. Perspektywa socjologiczna.....	46
4. Metodologia badań w prawie.....	58
5. Ewolucja prawa.....	64
6. Uwagi podsumowujące.....	74
Rozdział II	
Psychologia jako podstawa nauk społecznych	75
1. Klasyfikacja elementów życia psychicznego.....	77
2. Emocje etyczne.....	79
3. Emocje prawne i moralne.....	82
4. Psychologia społeczna.....	83
5. Motywacje.....	90
5.1. Rodzaje motywacji.....	91
5.2. Interpretacje motywacji.....	93
Rozdział III	
Założenia metodologii nauki prawa	95
1. Metoda prawna – trudne poszukiwania	96
2. Badanie rzeczywistości prawnej	97
2.1. Bezpośrednie doświadczenie prawne.....	98
2.2. Doświadczenie integralne.....	100
2.3. Struktura doświadczenia prawnego	101

2.4. Koncepcja bezpośredniego doświadczania prawnego a teoria Petrażyckiego	105
3. Psychologiczny pozytywizm	106
4. Pluralizm metodologiczny	107
5. Introspekcja	108
6. Obserwacja	109
7. Eksperyment.....	110
Rozdział IV	
Narzędzia pojęciowe prawoznawstwa	114
1. Pojęcie prawa.....	117
2. Prawo i moralność	127
3. Prawo pozytywne i prawo intuicyjne	129
3.1. Prawo pozytywne.....	129
3.2. Prawo intuicyjne.....	132
3.3. Wady i zalety	137
3.4. Wzajemny wpływ	139
3.5. Kryzysy społeczne.....	142
Rozdział V	
Społeczny wymiar prawa w ujęciu statycznym.....	147
1. Prawo jako czynnik życia społeczno-psychicznego	148
1.1. Funkcje prawa.....	150
1.2. Wpływ prawa.....	155
2. Polityka prawa.....	159
2.1. Polityka prawa cywilnego	161
2.2. Polityka prawa karnego.....	163
2.3. Polityka prawa a prawo zwyczajowe.....	169
Rozdział VI	
Społeczny wymiar prawa w ujęciu dynamicznym	170
1. Prawo jako wytwór życia społeczno-psychicznego.....	170
1.1. Zarażanie emocjonalne.....	170
1.2. Przystosowanie społeczne (adaptacja).....	172
1.3. Dobór społeczno-psychologiczny.....	174
2. Postęp społeczny a postęp prawa	175
2.1. Kształt przyszłego prawa	179
2.2. Moralno-prawny barometr	181
2.3. Idea solidarności w prawie	183

Rozdział VII

Recepcja i krytyka rosyjskiego realizmu prawnego	189
1. Normatywizm i dogmatyzm	189
2. Rosyjski realizm prawny a marksizm.....	192
3. Krytyka realizmu w rosyjskiej teorii i filozofii prawa.....	197
3.1. Borys Cziczerin	198
3.2. Bogdan Kistiakowski.....	200
3.3. Eugeniusz Trubieckoj	205
Zakończenie	209
Noty biograficzne	217
Bibliografia	225

Wstęp

Praca nad tą książką rozpoczęła się w ramach szerszego projektu naukowego pt. „Naturalizacja prawa”, realizowanego w Katedrze Filozofii Prawa i Etyki Prawniczej Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierownictwem prof. dr. hab. Jerzego Stelmacha. To właśnie w rozmowie z prof. Stelmachem zrodził się pomysł zbadania, czy realistyczne podejścia do prawa powstały i były rozwijane także w Rosji. W tym kontekście Profesor zauważył, że mając na względzie moją znajomość rosyjskiego, jestem najbardziej odpowiednią osobą do sprawdzenia tego kierunku badań. Nie ukrywam, że początkowo pomysł ten mnie nie zachwyił. Nie byłam szczególnie zainteresowana tematem, który wydawał się jedynie historycznoprawny, lecz czytając kolejne dzieła teoretyków i filozofów rosyjskich, których prace można zaliczyć do nurtu realistycznego, zmieniłam zdanie. Moje zainteresowanie wzbudziły oryginalność i wieloaspektowość teorii głoszonych przez przedstawicieli rosyjskiego realizmu prawnego, ich wytrwałość w dążeniu do zbudowania nowej teorii prawa opartej na wiedzy naukowej. Choć niektóre ich koncepcje obecnie wydają się nieaktualne i posiadające jedynie historyczną wartość, to nadal ich prace imponują błyskotliwością i logiką argumentacji. Moim zdaniem, wiele idei głoszonych przez rosyjskich realistów prawnych warto dalej rozwijać i aktualizować. Stąd głównym celem napisania tej książki było przybliżenie w polskiej literaturze poglądów tej stosunkowo nieznannej rosyjskiej szkole teoretycznoprawnej, uzupełnienie luki. Cel ten został osiągnięty jedynie częściowo, bowiem wybór przedstawionych poglądów jest ograniczony i bardzo subiektywny. Niemniej mam nadzieję, że nawet w tej postaci Czytelnik znajdzie w niniejszej pracy idee, które uzna za warte uwagi.

Jak wskazałam powyżej, bez Profesora Stelmacha książka ta z całą pewnością nigdy by nie powstała, bez Jego intuicji naukowej nigdy nie zajęłabym się tym tematem. Serdecznie dziękuję Profesorowi za wieloletnie wsparcie w pracy nad tematem rosyjskiego realizmu prawnego, ale przede wszystkim za niezłomną (choć prawdopodobnie nadwyreżoną przeze mnie) wiarę w moje możliwości i nieustanne zachęcanie oraz mobilizowanie do pracy. Chcę także ogromnie podziękować prof. Bartoszowi Brożkowi, który pomimo wielu obowiązków naukowych i dziekańskich zawsze znajdował czas na rozmowę ze mną o tematach poruszanych w niniejszej pracy. Uwagi i komentarze prof. Brożka były dla mnie niezmiernie cenne. Podzię-

kowania chciałabym skierować również do prof. Aleksandra Mereżki, z którym dyskusje były dla mnie inspirujące i pomocne w pracy nad książką.

Na koniec dziękuję moim Bliskim, którzy z oddaniem i zrozumieniem wspierali mnie w pracy nad tą publikacją. Ich wkład, jak zawsze, jest nieoceniony. Ujmując najkrócej: siostrze Oldze dziękuję za pomoc w pisaniu; Lidii i Olguni za ich cierpliwość w oczekiwaniu, kiedy skończę pisać oraz przeogromną radość, którą mi dają; Rodzicom za to, że stworzyli dla mnie idealne warunki do pracy, poświęcając wiele Swojego czasu i sił. Szczególnie chcę podziękować Igorowi, którego przez długie godziny zamęczałam rozmowami o rosyjskim realizmie prawnym oraz pracą nad tekstem niniejszej książki, za wszystkie jego uwagi, celne komentarze i słowa otuchy.

Wprowadzenie

Pod koniec XIX i na początku XX w. w Rosji powstało wiele nowatorskich koncepcji teoretycznoprawnych. Okres ten był sprzyjający nie tylko dla rozkwitu rosyjskiej myśli teoretycznoprawnej, ale też filozoficznej, politycznej oraz społecznej. Ów renesans trwał jednak stosunkowo krótko, bowiem wydarzenia kolejnych lat – rewolucja, a następnie zmiana ustroju politycznego – zachwiały zasadami panującymi w rosyjskim świecie naukowym oraz znacznie zahamowały, a nawet w pewnym sensie cofnęły, rozwój nauki we wszystkich jej dziedzinach. Najszybsze oraz najbardziej kardynalne zmiany dotknęły naukę prawa jako nieprzystającą do nowych, socjalistycznych realiów. W konsekwencji większość prac dotyczących teorii i filozofii prawa powstałych pod koniec XIX i na początku XX w. ocenizowano lub objęto zakazem rozpowszechniania. Z czasem znaczna ich część została, moim zdaniem niezasłużenie, zapomniana. Od stosunkowo niedawna obserwujemy w rosyjskiej literaturze powrót zainteresowania pracami rosyjskich prawników tamtego okresu¹. Niemniej jednak literatura polska i światowa nadal najczęściej pomija milczeniem ówczesne poglądy rosyjskich teoretyków i filozofów prawa². Nad uzupełnieniem tej luki warto pracować, bowiem oryginalność i wieloaspektowość poglądów zawartych w pracach rosyjskich teoretyków prawa sprawia, że idee te zasługują nie tylko na przedstawienie ich szerszemu gronu czytelników, ale także na nadanie im nowego impulsu dla dalszego rozwoju.

Wśród nurtów panujących w nauce prawa we wskazanym okresie, moim zdaniem, szczególnie interesujący jest ten, który określam rosyjskim realizmem prawnym lub zamiennie psychologiczno-socjologiczną szkołą prawa. Niniejsza książka jest próbą zrekonstruowania idei zawartych w dorobku naukowym rosyjskich realistów prawnych tworzących na przełomie XIX i XX w., a należących do, jak sądzę, jednej psychologiczno-socjologicznej szkoły. Wstępne badania przedstawione w niniejszym opracowaniu pozwalają na wysunięcie tezy, że obok powszechnie znanych amerykańskiego oraz skandynawskiego realizmu prawnego, istnieje także

¹ Tematem tym zajmują się m.in. Andriej Polakow, Jelena Timoszina, Michaił Antonow, Andriej Meduszewskij i inni.

² Wyjątek stanowią prace poświęcone dorobkowi naukowemu L. Petrażyckiego autorstwa Edoardo Fittipaldiego, Alberto Javiera Treviño, Rogera Cotterella i innych.

mało znany, lecz różnorodny i oryginalny rosyjski realizm prawny, który w pewnym sensie łączy psychologiczny i socjologiczny nurt realizmu prawnego.

Pragnąc ustrzec się od encyklopedycznego oraz jedynie historycznego ujęcia tematu, czyli od ograniczenia się do przedstawienia kluczowych poglądów wybranych autorów, zdecydowałam się podjąć próbę zrekonstruowania idei, które łączą prace omawianych teoretyków oraz filozofów prawa, a które można zbiorczo określić rosyjskim realizmem prawnym. Zapewne próba ta z wielu powodów nie jest całkowicie udana. Sądzę jednak, że przedstawienie dowolnej szkoły filozoficzno-prawnej wymaga pewnego kompromisu, uproszeń i uogólnień, których przy najlepszych chęciach autora nie sposób uniknąć. Złożoność oraz wielopłaszczyznowość prawa, a w konsekwencji również różnorodność tematów poruszonych w dorobku przedstawicieli omawianej szkoły, skutkuje tym, że nie wszystkie przedstawione w niniejszym opracowaniu idee zostały wyrażone w pracach lub były podzielane przez wszystkich przedstawicieli rosyjskiego realizmu. Z tego powodu najbardziej fundamentalne różnice w podejściu staram się zaznaczyć w dalszej części książki. Liczę na wyrozumiałość czytelników w kwestii wyboru przedstawionych w książce poglądów, ponieważ jestem świadoma, że niektóre ważne idee rosyjskich realistów zostały uproszczone albo pominięte³.

Przechodząc wreszcie do tematu, w pierwszej kolejności należy wskazać, czynniki, które pozwalają na nazwanie przedstawionego w tym tekście zbioru idei rosyjskim realizmem prawnym. W mojej opinii, możemy wyróżnić cztery podstawowe kryteria, które pozwalają na wyodrębnienie rosyjskiego realizmu prawnego: genetyczne, lokalizacyjne, czasowe i merytoryczne. Podkreślić należy, że wskazane kryteria muszą być zastosowane łącznie, aby pozwalały na skuteczne wyodrębnienie szkoły psychologiczno-socjologicznej, a żadne z nich w odosobnieniu nie wskazuje na cechę charakterystyczną szkoły⁴.

[Kryterium genetyczne – wpływ poglądów Leona Petrażyckiego] Kluczową rolę w rosyjskim realizmie odegrał Leon Petrażycki. Twierdzę, że istnienie oraz funkcjonowanie szkoły było ściśle powiązane z tym wybitnym uczonym oraz jego twórczością naukową. Co więcej, należy zauważyć, że oryginalność jego poglądów w połączeniu z charyzmatyczną osobowością sprawiły, iż jego wykłady były szczególnie lubiane przez studentów kierunków prawniczych. Nie zaskakuje, zatem, że Petrażycki w Rosji miał wielu uczniów, którzy swój dorobek naukowy budowali pod wpływem jego koncepcji. W rezultacie to właśnie bezpo-

³ W dalszej części starałam się jednak wskazać, jakie wątki i z jakich powodów nie zostały uwzględnione.

⁴ Zob. np. uwagi dotyczące definiowania szkoły lwowsko-warszawskiej, która również, jak wskazuje się w literaturze, jest szkołą niejednorodną. Z tego względu w dalszej części, w ślad za J. Woleńskim, posłużę się kryteriami, które wyznaczają szkołę lwowsko-warszawską w celu określenia pojęcia szkoły psychologiczno-socjologicznej. Zob. J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985, s. 9.

średni uczniowie Petrażyckiego stanowią trzon omawianego nurtu badań w Rosji. Kontynuatorzy Petrażyckiego, rozwijając poglądy swojego mentora, nadali im szerszy sens, wyznaczyli nowe trendy badań na ich podstawie oraz poszerzyli je o aspekty i obszary nauki prawa, którymi sam Petrażycki się nie zajmował. Zatem w pewnym sensie to właśnie Petrażyckiego należy uznać za założyciela szkoły psychologiczno-socjologicznej.

[Kryterium lokalizacyjne – powiązanie z rosyjskim środowiskiem naukowym] Wszyscy przedstawiciele psychologiczno-socjologicznej szkoły wywodzą się z rosyjskiego środowiska naukowego, a swoją karierę naukową zaczynali właśnie w Rosji. Stąd określenie szkoły jako rosyjskiej wydaje się w pełni uprawnione. Przypuszczam jednak, że twierdzenie to może spotkać się z krytyką. Aby zatem uniknąć nieporozumień, konieczne jest odniesienie się do dwóch ewentualnych zarzutów pod adresem tego aspektu. Pierwszy zarzut opiera się na kontrowersjach związanych z przynależnością Petrażyckiego, postaci kluczowej dla realizmu rosyjskiego, do przedstawicieli rosyjskiej nauki. Jeszcze kilka lat temu, przed rozpoczęciem pracy nad niniejszym projektem, na pytanie o Petrażyckiego bez zastanowienia odpowiedziałabym, że jest to polski uczyony – twórca psychologicznej koncepcji prawa. I taki właśnie odbiór postaci Petrażyckiego wydaje się dominujący. Prawdą jest, że uczyony ten był polskiego pochodzenia. Co więcej, kiedy po rewolucji w Rosji miał możliwość wyboru państwa emigracji, zdecydował się powrócić do ojczyzny i objąć posadę na Uniwersytecie Warszawski. W Warszawie nadal pracował, choć nie opublikował żadnej ze swoich warszawskich prac. Stąd powszechnie panujące w Polsce przekonanie o przynależności Petrażyckiego do polskiej elity naukowej niewątpliwie jest uzasadnione. Niemniej nie możemy ignorować faktu, że psychologiczną teorię prawa Petrażycki stworzył właśnie w Rosji i to tam ją przez wiele lat rozwijał. Ponadto, większość dorobku samego Petrażyckiego powstała w języku rosyjsku. Zatem z całym przekonaniem twierdzę, że Petrażycki, mimo silnego związku z Polską, był również przedstawicielem rosyjskiego świata nauki⁵.

Drugi ewentualny zarzut, zasadniczo zbliżony do pierwszego, polega na twierdzeniu, że wielu badaczy, których zaliczam do rosyjskiego nurtu realistycznego, w istocie rozwijała swoje teorie poza Rosją. Trudna sytuacja polityczna wymusiła na wielu przedstawicielach szkoły, kontynuatorach myśli Petrażyckiego, emigrację. Z tego względu ich twórczość jest często łączona z innymi krajami niż z Rosją.

⁵ Podobnie Petrażyckiego do rosyjskich filozofów prawa zalicza np. A. Walicki, *Filozofia prawa rosyjskiego liberalizmu*, Warszawa, 1995, s. 224–304. Na marginesie warto wspomnieć, że np. A. Mereżko uznaje, że L. Petrażyckiego w pewnym stopniu możemy też zaliczyć do ukraińskich uczonych, bowiem swoją karierę naukową zaczynał właśnie na Uniwersytecie Kijowskim, co miało istotny wpływ na całą jego dalszą twórczość; zob. A. Mereżko, *L. Petrażycki w Kijewskim Imperatoroskom Uniuwersitetie sw. Władimira* [w:] *Mysl L. Petrażyckiego i sowriemiennaja nauka prawa*, Krasnodar 2016, s. 287–304.

Dla przykładu, Pitirim Sorokin, który został kierownikiem Katedry Socjologii na Uniwersytecie Harvardzkim jest uznawany za amerykańskiego prominentnego badacza; Mikołaj Timaszew także wiele lat pracował w Stanach Zjednoczonych, natomiast twórczość Gieorgija Gurwicza wiązana jest z Francją. Niemniej sędzę, że zasadne jest mówienie o tym, iż wskazani badacze wywodzą się z rosyjskiej szkoły prawa, w szczególności w kontekście ich poglądów bezpośrednio odnoszących się do prawa. Znaczenie rosyjskiego środowiska naukowego było nie do przecenienia w ich przypadku, bowiem pod jego wpływem kształtowały się ich poglądy, rozwijane poza Rosją. Na koniec warto wspomnieć, że wskazani przedstawiciele szkoły sami uważali siebie za naukowców rosyjskich⁶.

[Kryterium czasowe – powstanie na przełomie XIX i XX w.] Kolejnym istotnym aspektem jest czas istnienia szkoły, jako który możemy wskazać okres od końca XIX do lat 30. XX w. Można by przypuszczać, że momentem powstania szkoły jest data ukazania się pierwszych prac Petrażyckiego. Nie podzielał jednak tego poglądu. Jeszcze przed powstaniem psychologicznej teorii prawa Petrażyckiego pojawiły się prace autorów, którzy zwracali uwagę na konieczność zmiany podejścia do prawa w kierunku szeroko rozumianego nurtu realistycznego. Moim zdaniem, w tym kontekście na szczególną uwagę zasługują prace Maksima Kowalewskiego⁷, Siergieja Muromcewa oraz Mikołaja Korkunowa, które powstały pod koniec XIX w., a w których możemy odnaleźć podwaliny realizmu prawnego w Rosji. Sędzę, że to właśnie wskazani autorzy wyznaczyli nowe kierunki badań w nauce prawa w Rosji i tym samym uutorowali drogę dla powstania szkoły psychologiczno-socjologicznej. W dalszej części szczegółowo omówię wkład Korkunowa, Muromcewa oraz Kowalewskiego dla rozwoju rosyjskiego realizmu prawnego. Wkład ten, w mojej opinii, przejawia się w wyznaczeniu czterech nowych płaszczyzn badawczych: psychologicznej, socjologicznej, metodologicznej oraz ewolucyjnej.

Moment końcowy istnienia szkoły jest znacznie trudniejszy do określenia. Przyjmuję, być może poniekąd arbitralnie, że są to lata 30. XX w., w których wielu przedstawicieli szkoły zmieniło swoje podejście do nauki prawa, a często też i przedmiot badań. Ponadto we wskazanym czasie doszło też do śmierci Petrażyckiego.

[Kryterium merytoryczne – wspólność idei] Różnorodność idei głoszonych przez przedstawicieli rosyjskiego realizmu prawnego znacznie utrudnia wskazanie kilku tez, które byłyby jednomyślnie podzielane przez wszystkich uczonych zaliczanych do omawianej szkoły. W literaturze przyjmuje się, że uczniowie Petrażyckiego dalsze swoje prace prowadzili w dwóch podstawowych

⁶ Tak np. M. Antonow w artykule *Ob intiektualnych istokach prawowoj koncepciji G. Gurwicza*, „Rossijskij jeżegodnik teoriji prawa” 2010/3, s. 667–668, wskazuje, że ze źródeł autobiograficznych wynika, iż sam Gurwicz zaliczał siebie do rosyjskiego środowiska naukowego.

⁷ Jego bezpośrednimi uczniami byli P. Sorokin i M. Timaszew.

ISBN 978-83-8124-040-6

9 788381 240406

Cena 129 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01

zamowienia@wolterskluwer.pl

www.profinfo.pl

9788381240406 W01P01